

Norbert G. Pikuła

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0001-7862-6300

Poczucie sensu życia jako potrzeba egzystencjalna współczesnego człowieka

The sense of the meaning of life as an existential need of a modern man

Wstęp

Świat współczesny cechuje wysoka dynamika zmian. Każdego dnia człowiek staje przed coraz to nowymi zadaniami, wyzwaniem, zdarzeniami związanymi z postępem społeczno-technologicznym oraz wszelkimi jego konsekwencjami. Zauważalnie przyspieszające tempo życia i pracy przekłada się na jakość samopoczucia i funkcjonowania człowieka w nieprzewidywalnym świecie. Andrzej Radziejewicz-Winnicki zwraca uwagę na doświadczanie sytuacji traumatogennych przez współczesnego człowieka. Pisze on, iż „w socjologii i pedagogice traumę odnosi się do sytuacji, w której traumatogenna zmiana wywołuje uświadomiane uczucie lęku, dyskomfortu, deprywacji bądź niezadowolenia, za które doświadczające traumy jednostki obwiniają zmieniające się warunki życia. Nie każda zmiana staje się powodem traumy, jakkolwiek każda zmiana może potencjalnie takie właśnie konsekwencje wywołać” (Radziejewicz-Winnicki, 2012, s. 213–214).

Współczesny człowiek do puli zmienności i nieprzewidywalności zdarzeń i zmian może dodać sytuację pandemii (która zablokowała możliwość dotychczasowego życia, budowania i podtrzymywania relacji, wywołała społeczną izolację), a także toczącą się od dwóch miesięcy wojnę na Ukrainie. Sytuacje te mają swoje odzwierciedlenie w nastrojach społecznych oraz generują różnego rodzaju doświadczenia traumatogenne,

przekładające się na jakość życia i funkcjonowania człowieka (zniechęcenie, frustrację, lęk, apatię, izolację społeczną, wycofanie z bliskich i intymnych relacji, depresję i inne). Jak podkreśla Radziewicz-Winnicki, wynika to ze „zmian, głównie tych nagłych i szybkich, które przebiegają w bardzo krótkim czasie. Ponadto są to zmiany obejmujące równocześnie bardzo różne dziedziny życia społecznego i w sposób znaczący pośrednio i bezpośrednio wpływające na egzystencję jednostki. Są to przemiany głębokie i szczególnie radykalne, dotyczące zasadniczych (wręcz priorytetowych, centralnych) dla danej zbiorowości wartości, reguł lub przekonań” (Radziewicz-Winnicki, 2012, s. 214–215).

Doświadczenia zmiany mają swoje przełożenie na egzystencję człowieka, a także jego samopoczucie i sens życia (por. Pikuła, 2016). Uwzględniając powyższe przesłanki, w prezentowanym artykule skoncentrowano się na uwrażliwieniu współczesnych pedagogów na dwie kategorie badawcze, w ostatnich latach podejmowane sporadycznie, a mianowicie poczucie sensu życia oraz potrzeby egzystencjalne człowieka uwikłanego współcześnie w sytuacje traumatogenne, mające wpływ na życie, jego jakość, sens i wartość.

Znaczenie badań nad poczuciem sensu życia w dynamice doświadczeń traumatogennych zmian

Najsilniejszą potrzebą człowieka jest uczynienie swojego życia pełnym sensu, wartościowym i ważnym. Współczesny człowiek w splocie pojawiających się doświadczeń często traci wewnętrzną siłę i motywację do jej zaspokajania. Abraham H. Maslow, autor klasyfikacji potrzeb, wyróżnia dwie ich grupy:

- I. Potrzeby braku odnoszące się do motywów instynktownych, impulsów, które kierują człowieka do zachowań redukujących napięcie i dyskomfort (np. głód, pragnienie, brak bezpieczeństwa); potrzeby deficytowe, wspólne dla wszystkich ludzi;
- II. Potrzeby wzrostu, związane z istnieniem człowieka na wyższym poziomie, są one niezależne od otoczenia i odczuwane indywidualnie, z właściwym dla siebie natężeniem (np. potrzeba miłości, rozwoju, realizowania wartości najwyższych tj. dobra, piękna, nauki, życia, religii) (Maslow, 1986, s. 73).

W drugiej grupie potrzeb znajdują się właśnie te, które nazywam egzystencjalnymi, są one bowiem niezbędne dla dążenia do pełni życia i człowieczeństwa, a skoncentrowane na poczuciu sensu życia, jego celowości i wartości. Można zatem stwierdzić, że wśród potrzeb wzrostu lokują tę najistotniejszą, jaką jest

potrzeba sensu życia. Zanim przejdę do przedstawienia teoretycznych wskazań, które mogą się stać podstawą badań dla pedagogów, odniosę się do podstawowych kryteriów warunkujących realizację potrzeby sensu życia. Kazimierz Obuchowski (2000) wyróżnia kryteria pozytywne i negatywne. Pierwsze z nich, czyli kryterium pozytywne, pojawia się wówczas, gdy osoba konsekwentnie, z wysiłkiem dąży do realizacji celów, które wykraczają poza bezpośrednie zaspokojenie potrzeb biologicznych, nie rozpraszając się podejmowaniem oderwanych od siebie aktywności. Drugie kryterium – negatywne – pojawia się natomiast wówczas, gdy po zmianie jakiegoś określonego elementu sytuacji życiowej (np. utracie pracy, braku sukcesów edukacyjnych, utracie bliskiej osoby i innych) człowiek zaczyna nagle odczuwać beznadzieję, bezsens i pustkę istnienia. Towarzysząca mu w sytuacjach traumatogennych pustka egzystencjalna zmusza go do szukania nowego sensu albo prowadzi do jego utraty. Niezaspokojenie potrzeby sensu życia wywołuje u człowieka napięcie, które podobnie jak w przypadku niezaspokojenia innych potrzeb, prowadzi do zaburzeń nerwicowych. Stąd też szukanie sensu życia jest zdaniem Kazimierza Obuchowskiego koniecznością, ponieważ nie tylko człowiek zadaje pytania o sens życia, ale również życie stawia człowiekowi pytania, na które ten ma odpowiedzieć w poczuciu odpowiedzialności za swoje istnienie (Obuchowski, 2000).

W niniejszym artykule odniosę się do rozumienia sensu życia w ujęciu Frankla (1971, 1976, 1979, 2009), Reker (2003), Obuchowskiego (2000) i Popielskiego (1987, 1994, 2007), ukazując znaczenie tych założeń dla badań nad poczuciem sensu życia/pustką egzystencjalną współczesnego człowieka.

Viktor E. Frankl (twórca logoterapii) uważa, że sens życia jest fundamentalnym czynnikiem ludzkiej egzystencji wynikającym z duchowości człowieka. Jego zdaniem człowiek jako istota ludzka potrafi podjąć walkę o uznawane wartości i sens istnienia, gdyż brak jego poczucia (frustracja egzystencjalna) może stać się przyczyną nerwic i innych zaburzeń psychicznych (Frankl, 1971, s. 46–52). Człowiek jako istota ludzka i wolna samodzielnie poszukuje sensu życia, gdyż ten „nie może być dany z zewnątrz, musi być znaleziony (...), nie może być jednak wytworzony” (Frankl, 1979, s. 155). Oznacza to, że podczas poszukiwania sensu człowiek musi być samoodpowiedzialny, ale nie powinien wykluczać wsparcia i towarzyszenia innych osób, szczególnie w kryzysowych sytuacjach życiowych doświadczanych współcześnie z dużym natężeniem (efekty tych sytuacji i doświadczeń: izolacja, wycofanie, ucieczka w zachowania destrukcyjne, apatia i przygnębienie, depresja, pozbawianie się życia i inne).

Zgodnie z myśleniem Frankla niezbędne w samoodpowiedzialności za sens życia są trzy charakterystyczne cechy natury ludzkiej: duchowość (z której człowiek czerpie świadomość, miłość i sumienie moralne oraz wrażliwość estetyczną), wolność (człowiek jest istotą, która decyduje, która ma wolność w podejmowaniu decyzji) i odpowiedzialność (za siebie). Każdy człowiek może na trzy sposoby odnaleźć sens w swoim życiu. „Pierwsza droga wiedzie poprzez tworzenie dzieła i spełnianie czynu, druga – przez doświadczenie czegoś lub spotkanie kogoś” (Frankl, 2009, s. 211). Trzecia droga poszukiwania sensu to dzielne znoszenie nieuniknionego cierpienia, gdyż jak zauważa Frankl, „nawet bezbronna ofiara beznadziejnej sytuacji, stojąca w obliczu losu, którego nie sposób zmienić, może wznieść się ponad siebie, przerosnąć siebie i tym samym stać się innym człowiekiem. Ktoś taki może przemienić osobistą tragedię w triumf” (Frankl, 2009, s. 212). Stąd też usensownienie życia jest warunkiem istnienia i doskonalenia człowieka bez względu na sytuację, okoliczności, doświadczenia czy wiek. Człowiek zaś „nie chce istnieć za wszelką cenę, ale tym, czego chce naprawdę, to żyć z sensem. Dla egzystencji miarodajne i decydujące jest nie jej trwanie, lecz pełnia jej sensu” (Frankl, 1976, s. 76). Przytoczone ujęcie sensu życia według Frankla ma swoje konsekwencje wychowawcze, szczególnie dla współczesnego człowieka. Nie tylko dotyczy ono badań nad trzema wymiarami czy drogami dochodzenia do sensu życia, lecz także w zakresie aplikacji ma swoje przełożenie na język praktyki – stworzenia strategii pracy z człowiekiem, który utracił sens życia lub który go poszukuje. Jest to ważne z kilku powodów, przede wszystkim zaś dlatego, że człowiek, który nadaje swojemu życiu sens i realizuje cele, skutecznie je pokonuje, rozumiejąc coraz lepiej ich istotę i tworząc jakościowo nowe sposoby działania. Dzięki temu nieustannie staje się lepszy i mądrzejszy.

W nurt pedagogicznego myślenia oraz projektowania badań nad sensem życia wpisują się również badania Gary’ego T. Rejera (za: Oleś, 2003). Autor zauważa, że sens można analizować z perspektywy komponentów strukturalnych, a także źródeł sensu, zakresu i głębi. Przyjmując perspektywę komponentów strukturalnych, podkreśla, że sens doświadczany obejmują:

1. komponenty poznawcze (odpowiadają za nadawanie znaczenia doświadczeniom życiowym. Człowiek nie tylko tworzy system przekonań czy światopogląd, lecz także stara się zrozumieć wartość i cel różnych wydarzeń, okoliczności, spotkań);
2. komponenty motywacyjne (odnoszą się do systemu wartości tworzonego przez człowieka. Wartości są przewodnikami, podpowiadają, jak żyć, jakie cele wybierać i w jaki sposób do nich dążyć);

3. komponenty afektywne (obejmują poczucie satysfakcji, spełnienia czerpane z doświadczeń i osiągniętych celów) (za: Oleś, 2003, s. 326).

Sens życia rozpatrywać można również z perspektywy źródeł sensu, czyli obszarów życia, w których człowiek doświadcza sensu (za: Oleś, 2003, s. 326). Baumeister (1991, za: Oleś, 2003) wyróżnia cztery potrzeby będące źródłami sensu:

1. cele życiowe, które pragnie się osiągnąć w przyszłości;
2. wartości (czynnik decydujący o tym, co człowiek postrzega jako dobre, a co jako złe);
3. poczucie skuteczności (wiara, że można coś uczynić i zmienić);
4. poczucie własnej wartości (przekonanie, że jest się osobą dobrą i wartościową).

Ta wielość źródeł sensu i znaczenia życia zabezpiecza jednostkę przed poczuciem bezsensu i apatią.

Uwzględniając zakres sensu, można rozważać go z perspektywy różnorodnych aspektów życia, które są dla człowieka źródłem sensu, a więc np. życia rodzinnego, samorozwoju i innych.

Ostatnią z perspektyw rozważania nad sensem życia zaproponowaną przez Gary'ego T. Rekerą jest głębia sensu (jakość doświadczania sensu), którą opisują cztery poziomy:

1. zaangażowanie w przyjemności i komfort życia;
2. inwestowanie czasu i energii w rozwój osobistych zdolności i spełnienia potencjalności;
3. służba innym i poświęcenie się celom prospołecznym;
4. troska o wartości i ideały mające status celów ostatecznych (za: Oleś, 2003, s. 326).

Przestrzenie sensu to kolejna perspektywa teoretyczno-badawcza warta uwzględnienia w badaniach nad poczuciem sensu życia. Tatjana Schnell i Peter Becker (2006, za: Oleś, 2003) wyróżniają 26 przestrzeni ludzkiego sensu życia i dzielą je na 4 kategorie: transcendencja, samorealizacja, dobrostan oraz wspólnota. Robert A. Emmons (2005, za: Oleś, 2003) wyróżnia 4 przestrzenie sensu, które uzyskuje osoba w życiu: praca / osiągnięcie, intymność / relacja, duchowość / religijność i autotranscendencja. Inaczej przestrzenie sensu życia identyfikują Gerben Johan Westerhof, Ernst Bohlmeijer i Marije W. Valenkamp (2004, za: Oleś, 2003). Katalogują one źródła w obrębie 5 przestrzeni: a) w obrębie samej osoby (charakter, zdolność do rozwoju, osiągania, samoakceptacja, przyjemność, spełnienie), b) przestrzeń relacyjna (intymność, powiązania społeczne, altruizm,

pomoc, wspólnota), c) fizyczna spójność (funkcjonowanie, zdrowie, wygląd), d) aktywność i działanie (praca, odpoczynek), e) potrzeby materialne (posiadanie, odpowiedź na podstawowe potrzeby). Dostrzegają oni również znaczenie kultury, wartości i wiary wraz z religią jako czynniki tworzące sens.

We współczesnym świecie nacechowanym wysoką dynamiką zmian ważne w badaniach pedagogicznych nad poczuciem sensu życia jest podjęcie w nich ze szczególnym uwzględnieniem kategorii, jakimi są system wartości człowieka oraz życie jako wartość, warunkujące jego sens. Inspiracje do badań z tej perspektywy można odnaleźć w założeniach koncepcyjnych Kazimierza Popielskiego. Jego zdaniem poczucie sensu życia jest doświadczeniem, „które odnosi się do całej egzystencji i całością egzystencji jest przeżywane i wyrażane. Motywuje osobę i służy jej zdrowiu. Charakteryzuje się właściwością przekraczania uwarunkowań rozwojowych, temporalnych, socjalnych i kulturowych. Jest właściwością, efektem i skutkiem przeżywania własnej, podmiotowo-osobowej egzystencji, choć nigdy w oderwaniu od życia społecznego, kultury, środowiska, przeszłości i wyobrażalnej przyszłości” (Popielski, 2007, s. 20). Ujmując problematykę sensu życia z perspektywy jego wartości, autor podkreśla, że „człowiek jest w przyrodzie tym, który osobiście, na drodze intencjonalnych aktywności, odnosi się do wartości i ich systemów, uświadamia je sobie, wartościuje i doświadcza skutków tego w formie «poczucia» sensu życia” (Popielski, 2007, s. 20). Oznacza to, że człowiek pragnie odkryć i nadać treść otaczającemu światu, godną osobistej akceptacji. Dlatego też ukierunkowuje się na realizację takich celów, które są związane z uznawanymi wartościami, i to w nią się angażuje. Jednocześnie sens życia związany jest z innymi osobami czy relacjami do nich lub do świata i to wśród nich odnajdywany. Bowiem „człowiek odkrywa sens poprzez i w odniesieniu do wartości, i to wartości osobowych, a dopiero pośrednio do rzeczowych, gdy odpowiadają one swoją jakością sile wewnętrznego napięcia i zapotrzebowania. Mamy wówczas do czynienia z sensem odkrytym, to znaczy danym w obiektywnej rzeczywistości wraz z faktem jej istnienia. Każdy sens dany musi jednak stać się sensem moim. I jest to zadanie – w tym znaczeniu sens jest zawsze zadany. Jednostka jest jakby zanurzona w prasensie. I takim sens dla niej pozostaje, dopóki człowiek nie zdoła odkryć go dla siebie i nie uczyni go swoim, to jest jedynym, podmiotowo bliskim i osobiście ważnym” (Popielski, 2007, s. 25). Jeśli człowiek odnajdzie wartości, wówczas jego motywacja i działania ukierunkowane na sens pozwolą na odkrywanie go mimo odczuwanych trudności. Jak podkreśla Popielski, sens życia może być realizowany na wiele sposobów: „przez dostrzeganie związków przyczynowo-skutkowych, egzystencjalne doświadczenie,

aktywność nakierowaną na znaczenie i wartość, podmiotowe zaangażowanie w wartości, osobiste życie religijne, przeżycie piękna, doświadczenie dobra, przyjęcie godnej, osobistej postawy i tym podobne podmiotowe uczestniczenie w życiu” (Popielski, 2007, s. 25).

Sens życia jest podstawową potrzebą egzystencjalną człowieka, stąd „ludzkie dążenie do sensu (...) jest podstawową «potrzebą potrzeb»” (Popielski, 2007, s. 41). W przypadku gdy człowiek nie szuka sensu, nie nadaje go swemu życiu, można wówczas mówić o niedojrzałości egzystencjalnej, gdyż człowiek niemal nieustannie pyta o sens swego życia, ponieważ „nie chce i nie może być, żyć i pracować w sytuacji absurdu, bezsensu, beznadziei, bez celu, bez jakichkolwiek dążeń i odniesień, bez aktywności i wartości ukierunkowujących wewnątrz i zewnątrz” (Popielski, 2007, s. 21). Dlatego też w przypadku, kiedy ukierunkowanie człowieka nie spełnia sensu życia przez realizowanie wartości, wówczas pojawiają się konsekwencje jego zablokowania w postaci odczuwanego cierpienia psychicznego, rezygnacji, braku odpowiedzialności, nudy, absurdu. Stąd też współcześnie perspektywa ukierunkowania życia na wartości i usensowniania życia poprzez nie staje się niezwykle ważna w odniesieniu do doświadczeń współczesnego człowieka. Bez badań i działań w tym zakresie trudno będzie wypracować strategie ukierunkowujące współczesnego człowieka na odkrywanie sensu życia i nadawanie mu go. Życie w dynamicznie zmieniającym się świecie i generowane przez nowe zdarzenia sytuacje niepewności czy traumy wymagają bowiem ukierunkowania na wartości i cele, poprzez które sens życia może się materializować i być bodźcem do działania i nadawania znaczenia życiu. „Podstawą poczucia sensu życia, które podlega erozji w sytuacjach trudnych, jest trwały i niezachwiany system wartości, poczucie wyższego celu w życiu oraz celów mniejszych, aktualnie realizowanych, które organizują bieżące życie codzienne” (Niezabitowski, 2011, s. 15). Orientacja na wartości oraz cele jest zatem istotna w projektowaniu badań nad poczuciem sensu życia współczesnego człowieka. Kwestię celowości życia jako warunku pozwalającego człowiekowi doświadczać życia sensownego podejmuje Kazimierz Obuchowski (2000). Jego zdaniem człowiek jest istotą, która nie tyle nadaje sens swojemu życiu, ile go odszukuje i przyjmuje. Oznacza to, że w każdym wieku człowiek może na nowo odkrywać, szukać, stawiać sobie cele, aby usensownić życie (szczególnie w sytuacji próżni egzystencjalnej). Sens życia dotyczący perspektywicznych zadań życiowych człowieka materializuje się w określonej strukturze celów, wartości oraz możliwości ich realizacji. Obuchowski wyróżnia trzy rodzaje celów życiowych człowieka: ogólne i długoterminowe, konkretne oraz zawarte w działaniu

(Obuchowski, 2000). Z perspektywy poszukiwania sensu życia ważne jest, aby człowiek stawiał cele długoterminowe i odległe. Wynika to z tego, że cele konkretne nie zapewniają poczucia sensu ze względu na szybką gratyfikację, która po ich osiągnięciu może doprowadzić do poczucia bezsensu. Podobnie jest z celami zawartymi w działaniu – koncentracja na sposobie, metodzie aktywności, a nie na konsekwencjach działań w przypadku niepowodzeń grozi obniżeniem poczucia wartości człowieka. Optymalne zatem jest podejmowanie celów rozbudowanych, opartych na naczelnej wartości, światopoglądzie i refleksji filozoficznej, dających odpowiedź „na pytania podstawowe, takie jak: czym jest świat, czym jest człowiek, czym jestem ja jako człowiek w świecie” (Dolińska-Zygmunt, 1990, s. 16). Zwrócenie uwagi na cele życiowe, których realizacja pozwala człowiekowi na odczuwanie sensu życia, jest zarówno uszczegółowieniem perspektywy Popielskiego, jak i ceną wskazówką w zakresie możliwych projektów badawczych nad poczuciem sensu życia, możliwości wykorzystania rozumienia Obuchowskiego do pracy wychowawczej oraz udzielania wsparcia egzystencjalnego bazującego na stanowieniu celów życiowych.

Konkluzje

Z przedstawionych powyżej ujęć koncepcyjnych wynika, że sens życia można określać w kategoriach realizacji swoich możliwości i wykorzystania życiowych szans uwarunkowanych osobowościowo lub społecznie. Człowiek, jako istota aktywna, intencjonalna, nadaje kierunek swojemu życiu, dzięki czemu staje się zarówno twórcą, jak i odbiorcą własnego sensu, kreuje swoje życie, nadając mu własny, indywidualny i niepowtarzalny sens (por. Pikuła, 2016). Ujmowanie go w aspekcie dynamicznym (podejmowanie działań nastawionych na doświadczanie sensu życia wyraża się w napięciu wynikającym z braku realizacji takich działań) lub statycznym (przekonanie, że życie ma znaczenie, odczuwanie satysfakcji wynikającej z pozytywnej oceny własnych dokonań i postaw) zmierza zawsze do refleksji nad wartością i celowością ludzkiej egzystencji. Jako że poczucie sensu przejawia się w ludzkim życiu w formie posiadania i braku, można zauważyć, że problem z sensem pojawia się wówczas, gdy „brakuje celów wartościowych, gdy okazały się one zawodne, fałszywe, niewłaściwie postawione i bezpodstawnie zabsolutyzowane, gdy stają się niewystarczające i tracą moc orientowania, odnoszenia, pociągania i gdy przestają motywować” (Popielski, 1994, s. 189–190). Wycofywanie z życia pojawia się w momencie braku jakiegoś celu i braku zaangażowania się w jakiś rodzaj sensu. Utrata sensu życia, kryzys poczucia sensu życia

łączą się z bezradnością, beznadzieją czy też ucieczką w uzależnienia bądź od życia oraz z tendencjami samobójczymi, co szczególnie uwidoczniło się w sytuacji pandemii, a także w momencie nowych doświadczeń, np. zorganizowanych konfliktów zbrojnych (wojna na Ukrainie). Odczytując współczesnego człowieka uwikłanego w dynamikę zmian i nowych zjawisk, zdarzeń, o których konsekwencjach egzystencjalnych informują każdego dnia media, psychologowie, pedagodzy czy socjologowie, należy zwrócić większą uwagę na potrzeby egzystencjalne człowieka, bez względu na jego wiek (m.in. na negatywne skutki pandemii w postaci zaniku relacji interpersonalnych, wycofanie z aktywności życiowej i społecznej, narastającą skalę chorób psychicznych, np. depresji, czy zwiększającą się liczbę podejmowanych prób samobójczych osób w różnym wieku). Szczególnie ważne wyzwanie staje przed pedagogami, których zadaniem jest rozpoznanie kondycji egzystencjalnej człowieka oraz opracowanie programów edukacyjnych dla różnych grup odbiorców w celu odszukania na nowo sensu życia mimo traumatogennych doświadczeń. W tym zakresie jest to także wyzwanie dla praktyków (pedagogów, nauczycieli, psychologów), których zadaniem jest wsparcie innych w odkrywaniu i realizowaniu sensu życia, a poprzez to w stawaniu się jednostką dojrzałą, odpowiedzialną za siebie, za wartość życia oraz cele, które pozwolą mu je osiągnąć. Jak zauważa Popielski, sam proces dojrzewania i odszukiwania sensu życia u człowieka wychodzącego z doświadczeń traumatogennych i odczuwania bezsensu często obfituje w zmagania z licznymi kryzysami i z cierpieniem (Popielski, 1987). Jednakże przy wsparciu możliwe jest ich pokonanie i uświadomienie sobie, że sens nie jest sterowany zewnętrznie, a wpływa z własnych potrzeb.

Abstrakt: W artykule skoncentrowano się na nieobecnej w badaniach kategorii, jaką jest poczucie sensu życia w perspektywie potrzeb egzystencjalnych i traumatogennych doświadczeń, które są efektem zachodzących zmian. Ukazano wartość podejmowania badań w pedagogice nad poczuciem sensu życia z wykorzystaniem założeń koncepcyjnych Frankla, Obuchowskiego, Popielskiego i Rekerera oraz potrzebę tworzenia programów edukacyjnych na rzecz wsparcia współczesnego człowieka w poszukiwaniu sensu życia.

Słowa kluczowe: poczucie sensu życia, potrzeby egzystencjalne, zmiana społeczna

Abstract: The article focuses on the category of the sense of meaning in life, which is absent in the research, in the perspective of existential needs and traumatogenic experiences, which are the result of the changes taking place. It shows the value of conducting research in pedagogy on the sense of the meaning of life with the use of the conceptual assumptions of Frankl, Obuchowski, Popielski, Reker, and the need to create educational programs to support contemporary people in their search for meaning in life.

Keywords: sense of the meaning of life, existential needs, social change

Bibliografia

- Frankl, V.E. (2009). *Człowiek w poszukiwaniu sensu*, tłum. A. Wolnicka. Warszawa: Czarna Owca.
- Frankl, V.E. (1975). *Der wille zum Sinn, Ausgewahlte Vortrage uber Logotherapie*. Bern–Stuttgart–Wien: Verlag Hans Huber.
- Frankl, V.E. (1971). Homo patiens. Próba wyjaśnienia cierpienia. W: V. E. Frankl, *Homo patiens*, Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Frankl, V.E. (1979). *The Unheard Cry for Meaning. Psychotherapy and Humanism*. New York: Touchstone Book Published by Simon and Schuster.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: Zysk i S-ka.
- Oleś, P. (2003). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Pikuła, N.G. (2016). *Poczucie sensu życia osób starszych. Inspiracje do edukacji w starości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Popielski, K. (1987). Elementy poradnictwa psychologicznego i psychoterapii egzystencjalno-kognitywnej. W: K. Popielski (red.), *Człowiek – pytania otwarte*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Popielski, K. (2007). Poczucie sensu życia jako doświadczenie egzystencjalnie znaczące i potrzeba rozwojowa. W: M. Dudzikowa, M. Czerepaniak-Walczak (red.), *Wychowanie. Pojęcia. Procesy. Konteksty*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Radziewicz-Winnicki, A. (2012). Traumatogenne skutki asynchronizacji rozwoju społecznego w Polsce doby transformacji. W: R. Kwiecińska, J.M. Łukasik, (red.), *Zmiana społeczna. Edukacja-polityka oświatowa kulturą*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.